

Szín

A MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET LAPJA

5/2

TARTALOM

Közművelődési jelenségek és jelentések

Lipp Márta: Kulturális segítőmunka 1

Borbáth Erika: Kisvárosi közművelődés 2000 – Az elmúlt évtized analízise 8

Borbáth Erika: Zirc város kulturális koncepciója 14

Arcképek

Eredics Gábor 19

Kárpát-medencei kulturális műhelyek

Kárpát-medencei népzenei találkozó (Sághy Erna) 23

„Friss és eleven folyó a nép” – A CSEMADOK XIX. Országos Közgyűlése Dunaszerdahely, 2000. március 11-12. (Romhányi András) 24

Természet – tudomány – ember

Lipp Tamás: Azok a csodálatos madarak 25

Molnár Ákos: Pókfajok a hazai természetvédelem tükrében 28

Könyvkritika – Könyvajánlás

Tűzsiholó – Emlékkönyv a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére (Sághy Erna) 31

Ajánló, felhívás

A SZÍN a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg
SZÍN 5/2 – 2000. április

SZÍN – országos közművelődési folyóirat. Megjelenik kéthavonta. A Magyar Művelődési Intézet lapja.
Szerkesztő bizottság: Bóka Mária (Székesfehérvár), Gyulai Lajos (Miskolc), Jagasics Béla (Zalaegerszeg),
Kary József (Eger), Romhányi András (Magyar Művelődési Intézet), Szabados Péter (Kaposvár)

Főszerkesztő: MÁTYUS ALIZ

Kiadja a Magyar Művelődési Intézet. Felelős kiadó: FÖLDIÁK ANDRÁS

A szerkesztőség címe: 1011 Budapest, Corvin tér 8.

Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101. Tel.: 201-5053; Fax: 201-5764

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Évi hat szám ára áfával: 607 Ft + postaköltség

Borítóterv: Szüts Eszter

E számunkat Molnár Ákos (Fülöpháza) rajzaival illusztráltuk.

ISSN 1416-6925

KULTURÁLIS SEGÍTŐMUNKA*

Az életmód kifejezés a hetvenes, nyolcvanas évek nagy szlogenje volt, nemcsak nálunk, hanem Európa-szerte. A kor szellemét jól tükröző összefoglaló jellege és a humán értelmiségre megbűvölően ható programadó felhangja alkalmassá tette, hogy a különféle társadalmi területeken tevékenykedők összekötő, közös szemléletet jelző bensőséges fogalma legyen: mint az emberi élet szociokulturális megközelítése.

Ez a korszak érlelte be a hetvenes évektől fokozatosan végbemenő társadalomtudományi paradigma-váltást, amely a Max Weber-i értelmező szociológiából átvett érték-központú kultúrafelfogás helyére a Geertz, Bourdieu, Foucault nevével fémjelvezhető „mindennapi kultúra” értelmezést állította. Míg megpróbálták leválasztani a tisztán kulturális jelenségekről a társadalmiakat, más magyarázó elvet kellett keresni a kultúrán belül, amely az elmosódó osztályhelyzetnél árnyaltabb tagolódás kifejezésére is alkalmas. Ahogy az értékek kezdtek homogenizálódni, a kulturális különbségek kezdtek finomabban differenciálódni, amit csak a kultúra finomszerkezetéből, a szimbólumok jelentéséből és a kifejezések egyéni jellegéből lehetett érzékelni. Az ötvenes-hatvanas évek szociológiájának kurrens témája a társadalmi osztályok és a hozzájuk köthető kultúra volt. A hetvenes évek kutatásainak slágerei a „szociokulturális csoportok”, az úgynevezett „életmód csoportok” voltak, ami inkább a közös tudást, az életforma hasonló kidolgozottságát jelentette, mint a közös célt (ld. a Bourdieu-tól származó „életstratégiák” fogalom tudományos karrierjét). Szemben a korábbi osztály-kultúra megközelítéssel, amely az életképzéseket vizsgálva a külön értékek meglétét emelték ki, mint a társadalmi különbségek tükröződését. A hetvenes években nagy zavart okozott és sokszor tévútra vezetett a két megközelítés egybemosása: amikor a szubkultúrákat a saját külön értékrend kimutatásával akarták meghatározni. Ha nem tudták kimutatni, kétségbe vonták a létét. Ékes példája ennek a könyvtárnyi meddő vita, hogy létezik-e az Oscar Lewis által leírt „szegénység kultúrája”, ha egyszer nincs a többségi társadalomtól lényegileg eltérő érték-profilja. Holott ekkor a valóságban már a legvaskosabb társadalmi különbségek sem az eltérő értékekben, hanem az azonos értékek eltérő jelentésében fejeződtek ki. A hetvenes évek érték-kutatásai Illinois államtól Magyarorszáig rendre kimutatták, hogy a legpreferáltabb értékek – társadalmi helyzetre való tekintet nélkül – a béke, a család, a jólét és az egyéniség kibontakoztatása.

A kultúrakoncepcióban bekövetkezett változás azt a változást követte, amely a háború utáni évek gazdaságilag szegényebb, de eszmékben gazdag időszakát felváltó jóléti társadalom létrejöttével végbement.

A korábbi, érték-központú nézet a kultúrát elsősorban mint eszmerendszert tekintette, amely a közösségek, a társadalmi csoportok céljait meghatározó eszményeket, a szemléle-

tet adja. Középpontjában az értékek hangsúlyozásával a kultúra szellemi tartománya áll. Ennek a szociológiai fogantatású kultúra-koncepciónak a virágzása, amely a közösségeket teszi a fő helyre, arra a történelmi periódusra esik (a világháborút követő konszolidációs folyamat), amelyben oly nagy átrendeződés ment végbe, hogy társadalmi méretekben kellett új eszményeket elsajátítani, az életnek új értelmet adni. Ez a helyzet minden radikális társadalmi átalakulás idején. Új közösségek, társadalmi csoportok jönnek létre, melyek eszméik alapján, a kultúra elementáris – alkalmasint ideologikus – jegyein különböztetik meg magukat. Ezekben az időszakokban a kultúra hangsúlyozottan közösségi jellegű és eszmei meghatározottságú. A társadalmi hovatartozás *érzése* a lényeg, s ehhez elégséges felmutatni a közös életforma *kereteit*, a külsődleges jegyeit.

A rendszerváltás utáni első nagy átrendeződés az erő eszménye mentén ment végbe. Akik nem akartak kikapcsolódni az áramkörből, azoknak fel kellett mutatni valamilyen lényegi jegyét, hogy az „erősekhez” tartoznak, s hogy gyengeségnek, s lejárt érvényűnek tartják az intellektuális „okoskodást”. Ezt az eszményt is igen különböző kulturális szinten lehet kifejezni, de ilyenkor nem ez a fontos. Ad absurdum azonos körbe kerülhet egy kifinomult polgár egy „félanalfabéta polgárral” a közös életfelfogás, a törekvések és ezek kívülről is látható jegyei alapján, mint például a jól karbantartott test, az érdeklődés szándékának határozott kifejezésre juttatása, a dinamikus életszervezés, stb.

A mindennapi kultúra-felfogás érvénye megállapodott társadalmi helyzethez, hosszú konszolidált periódushoz köthető, amikor az élet kényelmesebbé tételén, az életmódok „cizellálásán” van a sor. Ekkor a kultúra elsősorban mint „praxis” jelenik meg (Bourdieu), s tudás jellege kerül előtérbe. Angolosan a „skill”, a „know-how”, magyarul szólva a „csízó”, a mindennapokat élvezetesebbé tevő tudások, technikák, fogások: az egyre tökéletesítettebb készségekként megjelenő életforma. Ekkorra az életforma körvonala elhalványodnak, s az élet „csinálásának módozatai” kerülnek előtérbe. Kulcsfogalommmá válik az „életvezetés”. Ezt a periódust nem az életformák, a keretek, az elhatárolódást hangsúlyozó szembeszökő jegyek, hanem az életmódok jellemzik. Ilyenkor az elkülönítő elvek a bensőséges dolgok tartományába hatolnak be, s az árnyalt nyílt különbségek is döntőnek számítanak. Az érték-központú kultúrák inkluzív, befogadó, átfogó jellegével szemben a mindennapi kultúrában az számít, ami exkluzív. Gondoljunk a hetvenes évek nyugati divat-szociológiai leírásaira vagy pl. a Hair című filmre, amiből világossá válik, hogy a milliomos fiatal és az alsóbb osztálybéli egyformán hord farmert, csak az előbbieket méregdrága szalonból kikerült egyedi darabot. Valószínűleg az sem véletlen, hogy a hetvenes évek divatos hazai lekiicsinylő mondatfordulata az volt, hogy az illető „nem tudja megkülönböztetni a tornacipőt a teniszcipőtől”. Ezekben a korszakokban aki ad magára, az egyéninek akar látszani, aminek egyik megnyilvánulása, hogy sikk lesz valamilyen ínycsenek vagy egyenesen dekadensnek lenni.

A hetvenes évek pedagógiájának eszménye – nálunk is – a „teljesítményképes tudás” lett, a korábbi, erős ént adó „szilárd erkölccsel” szemben. Tudományos kategóriaként előtérbe ke-

*A tanulmány része a „Kulturális segítőmunka elmélete és gyakorlata” című átfogó kutatásnak, mely a Művelődésszervezeti és Fejlesztési Osztály keretében zajlik. Jelen dolgozat a Budapesti Művelődési Központ felkérésére készült, s a főváros művelődési házainak úgynevezett „életmód programjait” dolgozza fel 1983 és 2000 között.

rül a „redukció” fogalma (Husserl, fenomenológia), amely a köznapi észjárásat teszi meg érdeklődése tárgyává. Azt a logikát, amely a szellemi dolgok immanenciájára fittyet hányva kiveszi belőlük a számára szükségeset. Darabjaira szedi őket, és a mindennapi élet heurisztikája szerint elrendezve közhasznú, „élő-kultúrára” váltja. Használja a kultúra mindkét tartományát, az értékeket és az ismereteket is, de megfosztja őket „nagyszabású mivoltuktól”, saját törvényeik szerinti létezési formájuktól, s az egyes ember léptékéhez igazítva vulgarizálja. Az embernek önmaga mélyebb megértéséhez, érzésvilágának felismeréséhez és vágyainak alátámasztásához, mintegy az életvitel igazolásához „érvként” használja az eszme-töredékeket. A rendszerszerű tudásból kimazsolázott ismeretekkel, technikákkal pedig önmaga megértett jelentésének kifejezését gazdagítja.

Amit mindennapi kultúráként veszít „fenségben”, megnyeri realitásban: a józan ész tartalmává és egyúttal csiszolójává válik. Ez a hétköznapi élet követelményéhez asszimiláló redukciós folyamat teszi lehetővé annak a kulturális eszköztárnak („tool-kit”) a kimunkálását, amely képes az egyénítésre: az egyedi arculatok megalkotására és árnyalt kifejezésére. Ezekben az időszakokban a kultúra individuális beállítottságú és az egyénivé válás igényét ösztönzi.

Eszmény-orientált periódusban a mindennapi problémák kerülnek előtérbe, sőt azok olyan súlyosak, hogy teljesen új készségek kellenének a megoldásukhoz. Pont az a baj ugyanis, hogy az új helyzetben a régi tudás nem szuperál. Át kell „készelezn” a kulturális eszköztárt, s ilyen roppant munkára, amely szinte a gyerekkoréhoz hasonlítható mérvű tanulást tesz szükségessé, az ember akkor szánja rá magát, ha értelmét látja, ha célt lát maga előtt, amellyel a jövőjét biztosítani tudja. Az ellenkező oldalról közelítve: ebben a tudáshiányos periódusban arra van legelőször szükség, hogy a kiüresedett eszmék helyére újak kerüljenek, amelyekben hinni és amelyekhez kapcsolódni lehet, amelyek miatt érdemes a mindennapi kultúrát „újra-tanulni”. A kultúrának ilyenkor definiáló, kijelölő, irányadó szerepe van, ami az erejét hívja ki. Egy átrendező társadalomban nélkülözhetetlenek az egyértelmű „elkülönítő elvek”, amelyek képesek megmozdítani a szívet is és az észet is. Ezeknek az időszakoknak a kultúrájában „kicsire nem adnak”. A dinamika számít és nem a részletek. A kultúra „húzó-ágazatává” az értékek válnak, amelyek kettős arculatukkal azt a célt szolgálják, hogy kielégítsék azt a szintén kettős elemi vágyat, mely szerint a cselekedeteink értelmét keressük, s másfelől egy meglett értelem szellemében cselekedni is akarunk. A „tudni miért” és „tudni mit” kettős igényéhez az értékek adnak eligazítást. Eszményként fókuszba álltanak és kívánatossá tesznek egy célt, normaként pedig komolyan vetetik a betartását. Ezzel a rigorozitással biztosítják, hogy egybekössék a társadalmilag együvé tartozókat, s hogy azok megkülönböztethessék magukat az életformájuk alapján. Az értékeknek ez a két aspektusa körülhatárolja egy vágyott élet kereteit. Csak a kereteit, ám azokat határozottan, egyértelműen. Olyan elementáris értékeknek kell a középpontban állnia, ami képes az elemi, elsődleges jelentése mentén szortírozni az embereket. Az egyértelműség azért fontos, hogy könnyítse tisztázni a frontokat, ki hol áll és ki merre tart. S nem kevésbé a gyakorlati kivitelezést is, hogy ne lehessen eltévedni az értelmezések útvesztőiben, s hogy ne tegye lehetetlenné a vonzó életforma cselekvésre, megvalósítására indító átélését annak a bizonyos csíziónak, a kifinomult élettechnikák birtoklásának a hiánya. Az életfor-

ma kereteinek kitöltésére – sokszor rafinált tudással, egyéni színekkel – az ilyen periódusok kevésbé érzékenyek. Pedig ez az, ami az identifikációt megszilárdítja, a viszontagságokkal szemben ellenállóvá teszi. Ezekben a társadalmilag nyitott időszakokban nemcsak felemelkedni, hanem lecsúszni is könnyű, pont a felszínes társadalmi identifikáció vagy annak teljes hiánya miatt.

Hogy lehet ilyenkor a kultúrával segíteni? A segítő gyakorlatnak mindenkor erőfeszítéseket kell tennie a periódus egyoldalúságának ellensúlyozására. „Előre kell dolgozni”, s elsősorban az egyéneket a lehető leghatékonyabban hozzá kell segíteni az identifikáció elmélyítéséhez az eszmények egyénítésével, s az adott életforma kereteinek kitöltéséhez szükséges tudás megszerzésével, új készségek kialakításával. Hangsúlyos feladat a személyiségfejlesztés, mert ennek a korszak nem kedvez, ugyanakkor enélkül gyenge lábakon áll a társadalmi azonosságtudat, s nem állja ki az élet által feladott nehézségek próbáját.

Közösségi tekintetben is előre kell dolgozni, tudatosítani kell az egységet. Ilyenkor a társadalmi megosztottságot szemmel láthatóvá teszik a nyers érdekkülönbségek, amelyek kulturálisan az értékek különbözőségében fejeződnek ki. Az értékek akkor tudnak össz-nemzeti szinten egységbe kerülni, ha az életformák feltöltődnek új tudással, amely kulturálisan niveláló hatású. Ez lehetővé teszi a különböző társadalmi csoportok eltérő értékeinek egy átfogóbb keretbe történő integrálását. Ekkor azonban nem a differenciáló erővel rendelkező eszmény, hanem az integrálni képes eszme kerül a középpontba. A hovatarozásban az erősen átélhető érzést kezdi háttérbe szorítani a kifinomult tudás. Az értékek közös nevezőre kerülnek, az értelmük kitágul egy univerzális eszme égisze alatt, amely a jelentések sokféleségét képes magába foglalni.

A kulturális segítőmunkának ezt a folyamatot kell előrevetítetnie. Ez elsősorban intellektuális úton lehetséges, ami az egyéni tudatra hat. A közösségi munkában az eszmények életközelpbe hozása, a minták eltérő variációinak megismerése segíti a jelentések finomodását, ami ilyenkor a legsürgetőbb.

Megállapodott társadalmi helyzetben viszont, amikor a kultúrával szemben támasztott követelmények praktikusak, felértékelődnek a kultúra közhasznú elemei. Ekkor nem elég tudni, amit mindenki tud, egyéni leleményre is szükség van, hogy értékeljék az embert. A problémák nem annyira elemiek, mint inkább rafináltak. A hetvenes években az élet olyan, a kor szelleméből adódó dilemmákkal volt terhes, amit igen sokan egyénileg is átéltek. Ezeket – eltávolodva a kortól – az ember sokszor utólag mondvacsinálnak érzi. Gondoljunk csak a „beépülni vagy kívül maradni” értelmiségi vívdásra. Ez nemcsak keleten volt jellemző, a hatalomtól való függés-függelenség kérdése a nyugati értelmiségnek is egyéntett drámája volt.

Ha az élet sínen van, nem a célok, hanem azok értelme kerül előtérbe. A célok értelmének megkérdőjelezése állandóan napirenden van, anélkül, hogy maguknak a céloknak a megváltoztatása komolyan felmerülne. Sokaknak szenvedést okoz ilyenkor, hogy az „értelem” kikopik a célok alól a jól olajozott hétköznapi életben.

Ami a konszolidációhoz nélkülözhetetlen, az a mindennapi élethez szükséges virtuóz tudás, a tervezés és a kivitelezés, a „jövő fölötti rendelkezés” biztonsága. Ez teszi lehetővé, hogy előjójjenek a „nem mindennapi problémák”, hogy az emberek fölkeljen a vágy arra, hogy önmagukon túlmutató dol-

gokkal kezdjenek el foglalkozni. Ahogy az eszmény-központú periódus az adekvát mindennapi tudás megszerzésének vágyát kelti fel, és új közösségeket formál az egyéni érdekeken, úgy a praktikus periódusok eszmény-keresők, és egyénítik a közösséget.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a vizsgált időszak (1983–2000) mind a két periódust érinti. A nyolcvanas évek eleje a mindennapi kultúra virágzásának ideje, a második fele az egyre erőteljesebben fellazuló társadalmi viszonyoké. A kilencvenes évekkel nemcsak a rendszerváltás, hanem az átmeneti társadalmakra jellemző új kulturális periódus is kezdetét vette, azé a periódusé, amelyben az értékek fokozott jelentőségre tesznek szert.

A nyolcvanas évek második felének „túlérétt”, felbomló időszaka kiábrándulást hozott. Az évtizedforduló tisztavirág életű föllelkesedése nem tudta ellensúlyozni a radikális társadalmi átalakulás kezdeti, különösen kritikus időszakára jellemző elbizonytalanodást, és a céltalanságba forduló, válságossá fokozódott érték-vákuumot.

Izgalmas nyomon követni, hogy az ország fővárosának művelődési házai reagáltak-e és hogyan az elmúlt 17 év korszakváltást hozó, az emberek életét jelentősen befolyásoló társadalmi-kulturális folyamataira.

A vizsgált periódus négy, egymástól jól megkülönböztethető, eltérő karakterű szakaszra bomlik:

1. 1985 előtt
2. 1985-től 1989–90-ig
3. 1989-től 1994-ig
4. 1994 után

1. Az 1985 előtti programok tisztán hozzák az úgynevezett „megállapodott társadalmi helyzetre” jellemző hagyományos életmód-kultúrát. Folytatódnak az immár körülbelül 1 évtizede útjukra bocsátott progresszív, s még mindig sikeres formák, amelyek koncepcionálisan és hangsúlyozottan a mindennapi élet problémáihoz kapcsolódó szemléletükkel a közművelődés megújítását szolgálták. Az egyik fő vonulat az életmód-kultúrát direktben segítő **közhasznú ismeretek** gazdagítását célzó művelődési alkalmak, melyek a háztartással, az egészséggel, a lakás- és otthon építéssel-szépítéssel, az étkezési szokásokkal, stb. kapcsolatosak. Az országos trendek is hasonlóak. Ekkorra érik be a Népművelési Intézet Művelődési Otthon Osztályának „nyitott ház” kísérlete, amelyet 1976-ban kezdtünk Beke Pál vezetésével és nagymértékben Varga Tamás invenciói alapján. Ezt a nagy horderejű, a mai napig páratlan, és kellőképpen mindaddig nem kiértékelt munkát, ami az egész szakmát fölpezsdítette, és a korszak szellemi áramlatával szinkronba hozta. Úgynevezett „tematikus anyagokat” készítettünk az ország legjobb szakembereivel, amelyek egy-egy szakterület (pl. bőrművesség, szövés, szabás-varrás, főzés stb.) didaktikusan felépített gyakorlati ismereteit tartalmazták abból a célból, hogy bárki otthon vagy a művelődési házban elkészíthesse belőle saját maga, csak a didaktikus anyagra támaszkodva, amit szeretne: egy bőr papucsot, egy táskát, egy makramé virágtartót, stb. Ezek a segédanyagok a hiányos, a mindennapi kultúrára akkor még „rámozdulni” képtelen könyvkiadást is próbálták pótolni. A nyolcvanas években már követték ezt a szemléletet a „lomhább ágazatok” is, elkezdődött a szakácskönyv és egyéb receptkönyv dömping, TV-műsor, stb.

A fővárosi intézményekben ennek az évtizednek az első felében évente 10–12 ilyen jellegű program volt. Ezek többsége lazább közösségi keretek között, klub-formában működött:

asszony klub, kismama klub, a komplex, divattal, konyhaművészettel, lakberendezéssel egyaránt foglalkozó Módi Klub a nyitott ház kísérlet nyomán a Rideg Sándor Művelődési Házban, ínyenc klub, stb. Tanfolyami formában ekkor már csak főzés, háztartásvezetés működött évente 5–6 helyen.

A hetvenes évek másik nagy progresszív kezdeményezése, a pszichológiai kultúra terjesztése, a mentálhigiéné nyomán kb. hasonló mennyiségű program volt a nyolcvanas évek elején: évente kb. 10–12 alkalommal. Ezek elsősorban, a kor szellemének megfelelően többségükben a személyiségre koncentráltak, s ezen belül nem egy meghatározott készség fejlesztésére, hanem a személyiség egészére. Még stabilan vannak a hetvenes évek legelején indult önismereti klubok (évi 2–3), a kreativitást segítő (pszichodráma, kreatív személyiségfejlesztés), de divatosabbak a feszültségoldó, közérzetjavító csoportok, autogén tréningek (átlagosan évi 5–6 alkalom). A közösséget mint támaszt alkalmazó formák közül kétféle lehet ebben az időszakban találni: Teaházat 2 helyen, s ugyancsak két helyen még a rendszerváltás után is fennmaradó Alkoholelles Klubit. Ez utóbbiról merevsége, formalitása miatt a mentálhigiénés szakmának nem túl jó véleménye volt. (Ld. Közösségi mentálhigiéné. Szerk. Gerevich József.) Mégis öröndetes, hogy a Menta Klub hosszú évekig folyamatos maradt később is a Fővárosi Gázművek Művelődési Házában és a Corvin Művelődési Házban, valamint a Viktória Klub a Csepeli Munkásotthonban.

A folyamatosság egyébként is jellemző volt azokra az évekre. A stabilitást minden tekintetben előtérbe helyező korszaklem nyilvánult meg abban, hogy a **folytonosság** más formák esetében is általános volt, de jellemző volt a **szaktudományokra** (pszichológia, orvostudomány) **való támaszkodás** és a **szakosodás** is. Az egyéniségre való törekvés univerzális volt ebben az időszakban, nemcsak a személyekre, hanem az intézményekre is vonatkozott, amelyek közül néhány az egyéni arculatát épp a mentálhigiénés, pszichológiai programok által nyerte. Pl. Józsefvárosi Művelődési Ház, Danúvia, Derkovits. 1983–84-ben a 12, 1984–85-ben a 10 pszichológiai forma 9–9 művelődési házban zajlott.

A harmadik programtípus a **sportra, testmozgásra** épülő (évi 26–28 alkalom). Ezek zöme kondicionáló torna és aerobic. A keletiek közül még csak a jóga jelenik meg, ez is elvétve (évi 2–4 alkalom).

Új formaként már megjelenik egyedileg a betegségekre épülő **önsegítő csoportok** elődje, az évekig fennmaradó „Írisz Klub” a szembetegeknek (József Artilla Művelődési Központ) és a mozgássérültek klubjai, amiből 1983-ban még csak 4, 1984–85-ben már 19 db van. S megjelenik a következő időszak nagy „slágere”, a tanácsadás is 1984-ben, ami ekkor még a fizikai egészségre vonatkozik, mint orvosi diagnózis és tanácsadás, de így is abszolút újdonságnak számít. (Lágymányosi Közösségi Ház és XXII. ker. Művelődési Központ).

Táblázatban összegezve ezt az időszakot: db

Programfajta	1983-84	1984-85	Összesen
Életmód	12	11	23
Pszichológia	12	10	22
Önsegítő	4	19	23
Sport, torna	28	26	54
Összesen	56	67	122

2. 1985-től 1989–90-ig: A nyolcvanas évtized közepétől a rendszerváltásig az életmód-programok dömpingje kezdődik, nagyon is pontosan előre jelezve egy társadalmi változás előszelét. Ebben a pár évben minden a keresés és a szabadság jegyében zajlik. Összeér két dolog, egy lezáruló korszak vége, és egy radikálisan új kezdetének előkészítése, amely már kezdi megteremteni és kihordani egy másik kor szellemének kulturális jelenségeit. A régi és az új formák párhuzamosan, egymás mellett élve egyedülállóan gazdaggá teszik ezt az 5 évet úgy mennyiségileg, mint a választék sokszínűségét tekintve.

Tovább folytatódnak a jól bevált korábbi klubos formák: asszony klub, életmód klub (pl. az Almássy Téri Szabadidőközpontban évek óta), kismama klub, családi klub, gasztronómia. A tanfolyamok színesednek, az egyre inkább előtérbe kerülő saját bevétel fontossága kezdi érzékennyé tenni a művelődési házakat a piac igényeire. Népszerűek a fogyókúra tanfolyamok, a szépségápolók, a dohányzásról leszoktatók (még szigorúan az orvostudomány eredményeire és nem a természetgyógyászatra alapozva). A hagyományos életmód korábbi legfontosabb, a közhasznú ismeretek gyakorlati bővítését célzó területei, mint a háztartásvezetés, főzés, varrás, „lecsorog” a gyerek szintre. Felnőtteknek ilyen programokat már alig-alig szerveznek. Ez jól mutatja, hogy ezek a témák ebben a megközelítésben már a végüket járják.

db

Programfajta	1985-86	1986-87	1987-88	1988-89	Összes.
Hagyományos életmód	25	14	15	21	75
Alternatív életmód	1	3	5	7	16
Pszichológiára épülő	17	16	14	14	61
Alternatív lelki segítő	-	4	4	4	12
Önsegítő csoportok	22	21	20	10	73
Sport ebből keleti	39	37	49	71	196
	10	12	18	18	58
Hagyományos összesen.	93	76	80	98	346 (76%)
Alternatív	11	19	27	29	86 (24%)
Összesen	104	95	107	127	433

Az újként megjelenő formák közösségi jellegűek, és nem elsősorban az ismeretszerzésre, hanem egy új életszemlélet együttes átélésére épülnek. Úttörőnek számít e téren a Belvárosi Ifjúsági Ház évekig fennmaradó Biokultúra Klubja. 1987–88-tól megjelennek az „életreform klubok”, kezdetben az előző szakasz életmód klubjainak mindennapi kultúra szemléletéhez kapcsolódó praktikus jelleggel. Ezek középpontjában – különösen kezdetben – az egészséges táplálkozás új megközelítése áll. A periódus végére, 1988–89-ben megjelennek a praktikumon túlmutató, új életszemléletet hordozó, más életfilozófiát nyújtó természetgyógyász programok (reflexológia, a természetközelséget, természetességet hangsúlyozó Vitális Klubok, stb.).

A mozgásra, sportra, egészségmegőrzésre épülő klubok, körök száma látványosan főlészlik, jelezvén a küszöbön álló korszak értékpreferenciáját, amelyben kimagasló szerepe van az

erőnek, a fittségnek, a fizikai kondíciónak. Összességükben a programok megduplázódnak, de a fizikai állóképességet segítő 1989-re megháromszorozódnak (!). Ezen a programfajtan belül megy végbe a legnagyobb átrendeződés. Itt mutatkozik meg leglátványosabban, hogy megnövekedett az igény új életelképzelések, életeszmények keresésére. A korábbi sport, torna, mozgásos programok között egyre nagyobb lesz azoknak az aránya, amelyek egy új életforma létrehozásához ideológiát és komplett életszemléletet képesek nyújtani. A jóga mellett színes sokféleségben jelennek meg a karatétól az aikidón keresztül a judoig, ju-jitsuig a művelődési házak által kínált lehetőségek.

Komoly változások mennek végbe a mentálhigiéné területén is. Különösen 1985 és 1987 között megnő a „klasszikus”, a pszichológia tudományára épülő programok száma. Mintegy „hattyúdalként”, mert később, ahogy szaporodnak az okkult/metafizikai életszemléletet is nyújtani tudó lehetőségek, úgy szorulnak háttérbe ezek.

Ebben a pár évben a hagyományos mentálhigiénés kínálat is bővül. A még 1988-ig létező önismereti körök, feszültségoldó, autogén tréningek mellett egyre jobban előtérbe kerülnek a célzott tréningek: menedzser-tréning, kommunikációs-, szexuális problémákat oldó-, karrierképző- stb. tréningek. A régi, már kevésbé népszerű formákat úgy próbálják vonzóvá tenni, hogy meghatározott célcsoportnak hirdetik meg (pl. autogén tréning óvónőknek). Az önismereti körök végőráikat élik, 1987–90-ig már csak kis-szerűsöknök szervezik, de később számukra is kombinálják, hogy fönnttartható legyen még egy ideig iránta az érdeklődés. (Pl. önismereti szakkör 14 éveseknek, az önismeret művészete kurzus 12 éveseknek, kamaszok önismereti köre, önismeret a pszichodramában). Az önismereti körök ezzel az utolsó etappal eltűnnek. Ugyanez lesz a sorsa 1987-re a Teaháznak is. Megjelennek azonban új formák: encounter-csoportok, válási szemináriumok, esetmegbeszélő csoportok. Igen nagy jelentőségű, hogy már 1986-ban föltűnnek – ekkor még kizárólag csak a ifjúság számára – a kilencvenes években tért hódító tanácsadási formák, amelyekben kezdetű fogva a komplexitás elve érvényesű: a lelki tanácsadás együttesen jelenik meg a szociális jellegű segítség elemeivel. Úttörő volt e téren a Petőfi Csarnok, ahol jogi, orvosi, pszichológiai, kertészeti tanácsadás folyt. Új forma a „Kamasz panasz” tanácsadás, elsőként 1986-ban, az Albertfalvai Közösségi Házban. 1987–88-ban az ifjúsági tanácsadás mellett további tanácsadási formák vezetődnek be: lelki-, párkapcsolati tanácsadás, s ekkor kezdi meg a karrierjét a már inkább metafizikai/ természetgyógyászati beütésű „életvezetési tanácsadás”.

1988–89-ben a mentálhigiéné eddigi, elsősorban az ismeretszerzésre alapuló hagyományos tanfolyami formái és a klubok, körök megszűnnek (kivéve 2 AE klubot és az említett serdülő önismereti csoportokat). A helyüket átveszi a tanácsadás mint forma. Ékes bizonyítékaként, hogy elműlt egy periódus, melynek előtérben az ismeretek megszerzése, a tudás finomítása és egyéntése állt. Az élet elbizonytalanodásából adódó új igények keletkeztek, az emberek inkább tanácsra, útmutatásra, „gyors segítségre” szorultak, mint az eddigi kulturális eszközeik csiszolgtatására.

Ha mutatoba is, de megjelenik az okkult/metafizikai érdeklődés, mint gyökeresen más életfelfogás. A grafológia és az asztrológia az első: az előbbi Óbudán és Lágymányoson, a másodikk a BMK-ban.

3. 1989-től 1994-ig: Ennek a korszaknak a legjellegzetesebb vonása a keresés, a régi életformák inadekváttá válása, megkérdőjeleződése, s az új eszmények iránti kereslet és fogékonyság. Hihetetlenül leértékelődött a rációba vetett hitből való kiábrándulás következményeképp a tudományos ismeretekre épülő tudás. Megindul a metafizika és az okkultizmus máig tartó diadala. A tudományos világkép térvészése Nyugat-Európában is végbement, de jóval korábban, már a hatvanas évektől, de fokozatosan, és nem ilyen drámaian, mint nálunk. Nemcsak a nyugati világ kiegyensúlyozottabb körülményei miatt, hanem azért is, mert egy konszolidációs időszak kellős közepén kezdődött (Beatles, hippy mozgalom, keleti filozófiák, stb.). Az is igaz, hogy nálunk ezzel egyidőben politikai okokból nem tudott elterjedni. A tiltás enyhülésével, majd megszűnésével robbanásszerűen tört elő, s egy érték-vákuumos helyzetben vetélytárs nélküli volt az ideológiai versengés piacán. Nincs most módunk belemenni annak a rendkívül izgalmas összefüggésnek az elemzésébe, ami a keleti eredetű metafizika és az erő eszméje között fennáll. A nyugati metafizika – a nyugati kultúrkör hagyományai szerint – az egyéniségre, az egyedi szellemnek a tükröződésére épül. Mint ilyen, mindvégig megőrizte szoros kapcsolódását az intellektussal. Szemben a keleti metafizikával, ami közösségi, és jóval materiálisabb alapra épül. A szellemnek nem az intellektuális, hanem a fizikai manifesztációjában hisz, s mint ilyen negligálja az intellektust, s az érzések értelmében vett lélek eszméjét állítja a középpontba. Elősegítve ezzel az arculattal az új korszakra jellemző erő eszményének kikristályosítását.

A programokra a mennyiségi növekedés mellett ez a szellemi karakter nyomja rá a bélyegét, s a direkt segítő formák erősödése. Ez az intézmények gyors reagálóképességét mutatja, keresik az alkalmas eszközöket a fölbomló életformák újrendeződésének elősegítéséhez.

db

Programfajta	1989-90	1990-91	1992-93	Összesen
Hagyományos életmód	6	11	1	18
Alternatív életreform	24	32	46	103
Klasszikus pszichológia	17	22	27	66
Metafizika Okkult	3	15	10	28
Önsegítő	4	10	12	26
Mozgás ebből keleti	80 26	75 29	101 36	255 91
Összesen	134	165	197	496

A pszichológia 1993-ra szinte teljes egészében „metafizikalizálódik”, de kibogozhatatlanul összekapcsolódnak az „életreform” jellegű életmód programok is a természetgyógyászat, a mentálhigiéniével és a par excellence okkult/metafizikai érdeklődést kielégítő programokkal.

Rendkívül fontos, hogy valójában nem egy metafizikai értékrend térhódításáról van szó, hanem a metafizika csak eszmei keretét adja egy új elementáris értékrendnek, melynek középpontjában éppenséggel a hangsúlyozottan fizikai, érzéki dolgok állnak. Ennek nem megjelenítője, csak alkalmas hordozója, katalizátora a metafizika. A lényeg itt egy antiintellektuális, az érzéki világ egyeduralmát kultiváló életszemlélet kidolgozódása, amelyben a vágyakban vezető szerephez jutó fiatalság, szépség, kellem, élvezet stb. egy központi érték, az erő körül rendeződik el. Erre utal az is, hogy egy nem praktikum-orientált társadalmi-kulturális periódusban a praktikum mint érték-vonzat jelenik meg, s erre mutat az is, hogy a tulajdonképpeni metafizikai programok száma csekély.

Mindezt elsőprő dömpingben jelenik meg a testedzés minden formája, ami nagyon is célirányosan a testi erő/erőnlét kultuszát szolgálja. Ezt az állítást látszik igazolni, hogy a testedző programokon belül nemcsak hogy nem nő, hanem egyenesen csökken a keleti kultúrák hatása.

Szakmai szempontból érdekes, hogy a kismama klub, az asszony klub, a nőklub, az ingyen klub mint közösségi művelődési forma időtállóan bizonyult, nem sodorták el a változások. A mentálhigiénié hasonlóan szívós formája az AE klub, igaz, hogy összesen csak 3 helyen volt a vizsgált időszak alatt, de egy még mindig működik (XVI. Corvin), ami nagy öröm, s talán nagyobb szakmai odafigyelést érdemelne. Sajnos a Gáz-művek Művelődési Házban több mint egy évtizedig működő Menta Klub 1991-ben megszűnt.

Ebben az időszakban a mentálhigiéniés programok föllendültek, jelezvén, hogy az életproblémák a lelki egészséget alácsapó mértékben súlyosbodtak. Ezt a mindennapi tapasztalat is alátámasztja, de nagyon jó, hogy a művelődési házak programjaiban is tükröződik. A segítő formák közül a leggyakoribb a tanácsadás. Az ifjúsági információs irodák mellett több variáció jelenik meg, pl. „Baj van a gyerekekkel” tanácsadás az Almássy téren, lelki tanácsadás a Cserepeszházban, komplex tanácsadás a Belvárosi Ifjúsági Házban és a Gazdagréti Községi Házban, családügyi és életvezetési tanácsadás a Ferencvárosi Művelődési Házban, diétás tanácsadás a Józsefvárosi Művelődési Házban. Másrészt a tréningek virágkora kezdődik, a rövid, célzott, tűzoltásnak szánt „tüneti kezeléseket” megerősödik az a hit, hogy minden könnyen, gyorsan, „fájdalommentesen” megoldható, elsősorban jó technika és megvehető szakértelem kérdése. Az a szemléleti változás, ami a testi bajok orvoslásában már korábban végbement, mely szerint nem a fejfájás oka érdekli a páciens, hanem hogy ne fájjon a feje, s elvárja az orvostól, hogy írjon föl rá egy gyógyszert, ami azonnal megszabadítja tőle. Ez az elvárás a lelki természetű bajokra is áttevődik. Ez a különböző célcsoportoknak szánt Gordon tréningek, a Rogers-i szimpátia tréning, a transzformációs tréningek, a pszichofogyókúrák, a szexuáltréningek időszaka.

A közösségi együttlét erejére épülő formák (klubok, körök) nemcsak hogy visszaszorulnak, hanem lényegében elhalnak. Kivételek alól a problematika miatt fölelevenedő Egyszülős Klubok, amiből pl. 1993-ban 5 db van. Az életkeretek szétzilálódásának a gyerekekre háruló problémáival foglalkozó témák a tréningek között is gyakoriak. Valószínűleg a Gordon tréningek is ennek köszönhetik népszerűségüket.

Új művelődési házak kezdik fölvenni profilként a segítő munkát. Általában az jellemző, hogy aki ilyen programokkal foglalkozik, az többfélét, 3–4–5 félét is csinál. (Pl. Csepeli Munkásotthon, Csili, Mosolygó, BMK, Ferencvárosi Művelődési Ház, Almássy Téri Szabadidő Központ). A metafizikai jellegű programok is ezekhez a segítő trendekhez asszimilálódnak, eszköz jellegük egyre inkább kitérnek. Pl. asztrológia gyermeknevelésben, önismereti asztrológiai tanfolyam (Cserepeszház), grafológiai tanácsadás (Óbudai Művelődési Központ). S mint az ismeretes, van természetgyógyászat minden mennyi-

ségben, amely egyre komplexebb szemléletű, amely nemcsak gyógyítás, hanem egy új életforma hite és kerete, kapaszkodója. Az egész országban talán két, e profilt koncentráltan fölmutató, kimagasló művelődési házat ismerek, mindkettő ezekben az években állt rá erre a profilra: a debreceni Pedagógus Művelődési Központ és a Ferencvárosi Művelődési Ház.

4. Az 1990-es évek közepétől jelentős átrendeződés ment végbe. Minden jel arra mutat, hogy kezd kikristályosodni egy új értékrend. A társadalmi csoportok finomabb differenciálódása kezdődött, amely érték differenciációval jár. Az érzelmi hovatartozás kezd tudásra, készségekre átváltódni, amellyel az átrendezett életkereteket lehet kitölteni; elkezdődik az új életformák „belakása”. A rendszerváltást követő évek eszményjellegű értéke („erő”) több értékre bomlik azáltal, hogy kiegészítő értékekkel kombinálódik (pl. fittség, könnyedség, elegancia, kellem stb.), melyek oldják a monolit egységet, módosítják az alap-jelentést. Ezzel előkészítik a talajt ahhoz, hogy a következő periódusban elkezdődhessen az értékhomogenizáció, amikor majd a társadalmi csoportok újra a jelentések és nem elsősorban az értékek alapján különböztetik meg magukat. Az eszmény-kereső programok teljesen háttérbe szorulnak, és az új értékeket kifejező programok dömpingje jön a helyükre. A középpontban a korábbi évtizeddel ellentétben nem a problémák állnak, hanem inkább egy új életstílus tanulása, élvezetes formákban.

Sok programfajta van, de a programok száma nem éri el egy évben sem az előző eszmény-kereső, az életkereteket újra- rendező periódusét. Viszont az egész vizsgált időszakot tekintve a legszínesebb a kínálat.

db

Programfajta	1996-97	1997-98	1998-99	1999-2000	Összes
Hagyományos életmód	14	18	10	7	50
Alternatív életmód	29	8	17	9	63
Pszichológiára épülő	11	12	13	13	49
Metafizika/okkult	3	9	4	3	19
Önsegítő csoportok	2	16	8	8	34
Sport ebből keleti	102 39	110 32	114 25	73 25	409 131
Összesen	161	176	166	113	624

Fő jellemzőként azt lehet mondani, hogy „torna minden mennyiségben” és minden formában. A programok körülbelül kétharmada sport/mozgás jellegű, s ezek zöme különböző torna. A torna fajták egyre finomodnak, se szeri se száma a mozgásművészet felé tendáló fajtáknak: pl. balett-torna, aerobic-mozgásművészet stb. Közülük nem egy verseny jelleget ölt, mint önálló produkció. Ez igen jelentős változás, mert más kategóriákban is kimutatható tendencia, hogy mint érdeklődési területet s mint önkifejezést kezdik birtokba venni az emberek ezeket a formákat. A korábban az emberi bajok, problémák enyhítésére létrejött tevékenységek kezdenek a kultúra autonóm területévé válni. Ugyanez figyelhető meg a metafizikai programokkal kapcsolatban, amelyek száma az előzőekhez képest nagyon lecsökkent. Ami megmaradt, az egy speciális kul-

túra iránti érdeklődésként és nem életszemléletet nyújtani képes kapaszkodóként jelenik meg. 3–4 ilyen, több éve tartó stabil érdeklődési klubra redukálódik a korábbi metafizikai dömping. (Pl. Brahma Kumaris Szellemi Szabadegyetem a Zeg-Zug Gyerekházban, Misztériumok Baráti Társaság és Iby Duba Klub a Lángban, Genezis Ezoterikus Klub a Postásban.)

Hasonló folyamat ment végbe a természetgyógyászat területén is, ami amellől hogy visszavonulóban van, ahol megmaradt, érdeklődési körként működve stabilizálódott. (Pl. Bio-kultúra Klub a Belvárosi Ifjúsági Házban, Fényadó Klub a Ferenc-városi Művelődési Központ stb.) Ugyanez a tendencia jellemzi a keleti sportokat, melyek jelentősége szintén csökkent. Egy részük valamilyen „iskolát”, stílust reprezentáló személyisége fejlesztő/önkifejező eszköz. Frappánsan mutatja, hogy milyen nagyon megváltozott a kereslet. Már nem tartanak igényt az emberek tömegesen a keleti szemléletre, annak életkeretet nyújtó filozófiájára, sokkal inkább a praktikumára. Ez az önvédelmi tanfolyamok ideje. Elsősorban ez élteti a keleti mozgáskultúrát ebben a periódusban, de legfőképp az, hogy alkalmas a „modern” életstílus kifejezésére.

A stílus egyébként is fontos elemévé válik ennek az utolsó pár évnek. Az átmeneti első nagy megpróbáltatások után kezdenek előjönni az értékek alapján egy körbe tartozó emberek közötti kulturális-neveltetésbeli-műveltségi különbségek, amelyek elsősorban az ízlés különbségeiben nyilvánulnak meg. A hasonló jellegű programok egészen széles ízlés-skálán és műveltségi szinten jelennek meg. Ahogy az új életkeretek kialakulásával az elementáris életproblémák, a differenciálódó, finomodó életformákkal a stílus és az ízlés problémái kerülnek előtérbe. A programok zöme valamilyen irányzathoz, iskolához tartozik, ami ízlésbeli különbséget hangsúlyoz. De előfordul, hogy egy „konvencionális” callanetics azzal válik ki a hasonló programok közül, hogy – egyébként nem híres – ember nevét veszi föl. (Pl. Mónika Egészségklub a Rákoscsabai Közösségi Házban a vezető Benyik Mónikáról elnevezve.)

Megjelennek az ízlést, az életstílust közhasznú ismeretek formájában tanító, közvetítő programok. (Pl. Flörtiskola a József Attila Művelődési Központban, „A sikeres nő titka” a Kispesti Munkásotthonban, Stílus Klub csak nőknek a Postásban, lakberendezés több helyen, stb.) Felfutóban vannak az életforma kereteit tudással kitölteni hivatott programok direkt ismeretközlő, tanfolyami formában. Újra népszerűek a szabás-varrás tanfolyamok, s igen érdekes és jellegzetes például a Csekovszky Árpád Művelődési Házban az Asszony Klub profilja: ismeretterjesztő előadás-sorozat, irodalom, zene, utazás.

A tudományos ismeretek kezdik visszanyerni elvesztett pozíciójukat. Újra megjelennek az előadás-sorozatok, az ismeretterjesztésként meghirdetett ismeretterjesztés. Előtérbe kerül ismét a professionalitás, úgy a testi, mint a lelki egészségmegőrző, egészségnevelési programok szereplői ismét orvosok és pszichológusok. Több művelődési ház hatékony reklámnak ítéli, ha kiírja, hogy pszichológus, pszichiáter tartja az előadást, vezeti a beszélgetést. A korábbi amorf vagy „tudomány-széli” megközelítéseket kezdik kiszorítani a professzionális, képzett ismeretközlők. (Pl. Életvezetési tanácsadás pszichológussal, Beszélgetés a pszichológussal a BMK-ban, Tudomány a mindennapokban: én tanácsadás az I. Ker. Művelődési Házban, Egészségünkért előadás-sorozat a Rózsa Művelődési Házban stb.) Ugyanehhez a jelenséghez sorolom, hogy 1997–98-ban a metafizikai körök mellett megjelennek a vallási közös-

ségek. (Pl. katolikus hittan a Cserepesházban, katolikus szentmise az Őrmezei Közösségi Házban, Kármel Klub fiataloknak a Dózsában.)

A fizikai egészségkárosodottak klubjai mellett megjelennek a szenvedélybetegség öngyógyító csoportjai, azonban meglehetősen kis számban, szó szerint csak mutatóban. A Corvinban a minden vihart túlélt Alkoholelleses Klub sajnos csak további hárommal egészül ki. (Két ifjúsági öngyógyító csoport a Belvárosi Ifjúsági Házban, melyből az egyik alkoholista és egy drogos az Iránytű Ifjúsági Információs Irodában. Meghökkenítő, hogy a művelődési házak mennyire nem rea-

gálnak a drog- és általában a szenvedélybetegség problémára. Ennek okát csak találgatni tudom. Feltételezem, hogy az intézmények „sikert és üde szépséget” kínáló programjai iránt érdeklődő konzolidálódó „úri közönséget” elriasztaná a peremhelyzetű fiatalok közelsége. Ebben a művelődési házak életrevalóságát is látom. Ráéreztek, hogy a szenvedés és a nyomorúság légkörét árasztó közeget a feltörekvő rétegek messze elkerülik, viszont egyre jobban érdekkörükbe vonják a kultúrát, s erre mint a kulturális jelenségek, események iránti érdeklődésre lehet építeni.

